

שיטת רש"י בנרמליות

מנחם ויצמן ואסף חילס

מבוא
שאלות
גדר כרמלית
ישוב סוגית הגמרא

מבוא

הדיון בדיני כרמלית מופיע במסכת שבת בשני מקומות מרכזיים. בברייתא בדף ו' ע"א, המפרטת את סוגי הרשויות השונות, ובדף ז' ע"א וע"ב, בדיון על דברי הברייתא ובסוגיות המסתעפות מכך.

במאמר זה ננסה לדון בהגדרת הכרמלית. מטרתו העיקרית של המאמר היא לנסות להבין את דברי רב דימי ורב ששת (דף ז' ע"א) בעניין מידות הכרמלית, ואגב כך נדון בעניינים נוספים. אין בכוונתנו לדון בכל ענייני הכרמלית המובאים בגמרא לפי שיטות הראשונים השונות.

שאלות

עיון בסוגית כרמלית מעורר מספר שאלות:

- הברייתא¹ מפרטת את הרשויות השונות. בפירוט הכרמלית מובאים: "ים ובקעה ואיסטוונית והכרמלית". היה ניתן לצפות, שכמו שברה"י הביאה הברייתא "חריץ שהוא עמוק עשרה ורחב ארבעה, וכן גדר שהוא גבוה עשרה ורחב ארבעה", כך לגבי כרמלית יובאו דוגמאות של חריץ הרחב ארבעה ואינו עמוק י' וכן גדר, ויש להבין מדוע לא הביאה הברייתא דוגמאות אלו.
- את המילה כרמלית בברייתא מבינים חז"ל כקרן זוית. מדוע זהו דוקא הביטוי שהתכוונה אליו הברייתא במילה כרמלית?

1. שבת ו' ע"א. מקור במאמר ללא ציון המסכת הוא ממסכת שבת.
2. רש"י (דף ז' ע"א, ד"ה "לא נצרכה") כותב: "לאוסופי כרמלית אחריתי כגון קרן זוית...". יש מקום לדון האם כרש"י כותב "כגון" הוא מתכוון שזו אחת מהדוגמאות, אך ישנן דוגמאות נוספות, או שזו הדוגמא היחידה. בספר "כללי הגמרא" להרדב"ז כתב: "אם תמצא שרש"י אומר "כגון", פקח עיניך, כי נשמר מאחר". פירוש הדבר שזו הדוגמא היחידה, ורש"י מוציא מדוגמא אחרת שניתן לחשוב עליה.

3. הגמרא בדף ז' ע"א מביאה את דברי האמוראים ביחס למידות הכרמלית:

אמר רבה דבי רב שילא, כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן אין כרמלית פחותה מארבעה. ואמר רב ששת ותופסת עד עשרה. מאי ותופסת עד עשרה? אילימא דאי איכא מחיצה עשרה הוא דהוי כרמלית ואי לא לא הוי כרמלית, ולא? והאמר רב גידל אמר רב חייא בר יוסף אמר רב בית שאן בתוכו עשרה וקריו משלימו לעשרה על גגו מותר לטלטל בכולו בתוכו אין מטלטלין בו אלא ארבע אמות, אלא מאי ותופסת עד עשרה - דעד עשרה הוא דהויא כרמלית, למעלה מעשרה טפחים - לא הוי כרמלית... ואקילו בה רבנן מקולי רשות היחיד ומקולי רשות הרבים. מקולי רשות היחיד דאי איכא מקום ארבעה הוא דהויא כרמלית ואי לא מקום פטור בעלמא הוא, מקולי רשות הרבים דעד עשרה טפחים הוא דהויא כרמלית למעלה מעשרה טפחים לא הויא כרמלית.

1. דברי הגמרא קשים. וכי יש הוה אמינא שמחיצה עשרה היא כרמלית, והרי הברייתא מדברת במפורש על גדר בגובה י' כרה"י?
2. רש"י³ כותב: "...כגון בקעה מוקפת..." האם זוהי הדוגמא לכרמלית שאליה התכוין ר' ששת?
3. הגמ' דוחה את ההצעה הראשונה מדברי רב גידל, שבית שתוכו פחות מ"י הוא ככרמלית. מדוע לא דוחים זאת מדברי הברייתא, שמחיצה י' היא רה"י, או, כפי ששואל התוס'י⁴, מכך שיש כרמלית ללא מחיצות, כגון ים ובקעה?

גדר כרמלית

כרמלית היא רשות הכוללת מקומות שלא הוגדרו כרה"י או כרה"ר. כלומר, מקומות שחסר להם התנאי המרכזי כדי להיחשב רה"י או רה"ר. עניינה של רשות הרבים הוא הילוך הרבים. עניינה של רשות היחיד הוא המחיצות, המבדילות אותה מרה"ר⁵. מכאן אפשר להבין שיש שני סוגי כרמלית:

1. רה"ר שלא מיועדת להילוך - מקומות פתוחים ורחבים שאינם מיועדים להילוך הרבים.
2. רה"י שלא נשלמו מחיצותיה - עמודים, חריצים וכדו' בגובה פחות מ"י טפחים.

אולם ב"שדי חמד", כללים, מערכת כ' כלל ז', (כרך ג' עמ' 160), הביא מקורות רבים בעניין לשני הצדדים, ודן גם בשיטת רש"י על פי דבריו במס' סנהדרין צ"ח ע"ב ד"ה "אי מן חייא הוא כגון רבינו הקדוש", עיי"ש.

3. דף ז' ע"א ד"ה "אילימא".
4. דף ז' ע"א ד"ה "אילימא".
5. אין כאן המקום להוכיח עניינים אלו. עיי' רש"י בדף ג' ע"ב סוף ד"ה "בעי אביי", ובדף ו' ע"ב ד"ה "קמ"ל גמורה", ובדף ו' ע"א ד"ה "לא כרה"י".

הרמב"ן כותב :

...הני (ד' רשויות המוזכרות בברייתא) בין מדאורייתא בין מדרבנן שמייהו עליהו אלא שדיניהן שלושה מן התורה ומדבריהם ארבעה.

הרמב"ן מבין שעוד לפני גזירת כרמלית היה מקום ששמו כרמלית, אלא שדין המקום הזה הוא כמקום פטור. כלומר, תז"ל גזרו את גזירת כרמלית על מקומות שכבר הוכרו כמקום שונה מצד המציאות.

יש לשאול, על פי הבנת הרמב"ן, מה היה ההבדל בין כרמלית למקום פטור קודם שגזרו תז"ל את גזירת הכרמלית?

נראה לומר, שכרמלית הוא שם למקומות במציאות, שמובחנים כרשות אחרת מצד עצמם ולא מצד דיני הרשויות. קשה לומר על עמוד ד' על ד' פחות מגובה י' ברה"ר, שיש לו שם של מקום מיוחד מצד המציאות, יותר מאשר עמוד פחות מד' על ד'.

כשחז"ל גזרו על כרמלית, הם גזרו על המקום שהיה מיוחד מצד המציאות, כלומר על כרמלית שדומה לרה"ר אלא שאינה מיועדת להילוך, ומתוך כך באו לגזור על מקומות שאינם מיוחדים מצד המציאות אלא שיש סיבה לדמותם לרה"ר או לרה"י, כגון עמודים או רה"ר מקורה וכדו'.

ניתן לראות זאת ברש"י, המסביר את דברי הברייתא שכרמלית אינה "לא כרה"י ולא כרה"ר"⁷:

לא כרה"י - משום דדמאי לרה"ר דאין להם מחיצות.

ולא כרה"ר - דאין דומים לדגלי מדבר דלאו להילוכא דרבים עבדי.

רש"י לא מסביר מדוע הכרמלית דומה לרה"י, שכן כאן מדובר על הכרמלית הראשונית שעליה נגזרה הגזירה - כרמלית הדומה לרה"ר.

זו הסיבה שהברייתא לא הביאה דוגמאות לכרמלית מעמודים וכדו', שכן זהו "השלב השני", כביכול, בגזירת כרמלית.⁸

לגבי קרן זוית, בעל המאור כותב⁹:

כלומר, זו היא עיקר כרמלית שגזרו עליה חכמים משום דזימנן דדחקי רבים ועיילי להתם

ומתחזיא כרה"ר ושוי כרמלית משום דלא נחא תשמישתיה.

כלומר, קרן זוית היא הדוגמא הקלאסית לכרמלית. דבר זה מוסבר ע"פ ההבנה, שהכרמלית הראשונית שנגזרה עליה הגזירה היא משום הדימיון לרה"ר, ושם "כרמלית" מונח על מקומות הדומים לרה"ר, אלא שאינם מקום הילוך ("לא נחא תשמישתיה"), וקרן זוית היא דוגמא טובה למקום כזה.

6. דף ו' ע"א, ד"ה "ארבע רשויות לשבת".

7. דף ו' ע"א.

8. הסיבה שלא הביאה הברייתא רה"ר שאינה רחבה ט"ז אמה או רה"ר מקורה וכדו' שאף להם דין כרמלית היא שהם מקומות המיועדים להילוך, והסיבה שאינם רה"ר היא בגלל שחסרו להם תנאי צדדי. אין זו כרמלית במובנה המקורי, אלא רה"ר שדינה ככרמלית. ועי' שיעור כללי בעניין כרמלית (שבת, שנת תש"ו מס' 9) שניתן בישיבה, שם הביא ראש הישיבה שליט"א תירוץ דומה לשיטת הרמב"ם.

9. דף ב' ע"א מדפי הרי"ף.

ישוב סוגית הגמרא

הגמרא בהוה אמינא הבינה שדברי רב ששת מדברים על כרמלית הדומה לרה"י.

ניתן להבין זאת משתי סיבות:

1. כהמשך לדברי רב דימי שוודאי דיבר על הסוג הזה של כרמלית, שכן דיבר על גודל של ד' טפחים.
2. אין סברא לומר שיהיה בכרמלית הבדל בין אויר עד י' לאויר מעל י'. רה"י היא מקום הילוך לרבים, ועל כן הקרקע היא זו שמוגדרת כרשות, והיא שולטת באויר עד י' טפחים. רשות היחיד היא מקום שימוש ליחיד ולכן היא עולה עד לרקיע. אין סברא לדמות כרמלית לרה"י שכן אין עניינה הילוך לרבים, ולכן אין סיבה לומר שאויר כרמלית יהיה רק עד י' טפחים.

לכן מבינה הגמ' שרב ששת דיבר על כרמלית המוקפת מחיצה.

לשיטת רש"י לא שייך לומר שרב ששת מדבר על עמוד רגיל¹⁰, שכן, כך כתב¹¹ לגבי האפשרות להעמיד את דברי רב ששת בעמוד:

ובדבר מסוים, כגון ראש עמוד וגב לבניה, ליכא לאוקמיה, דאי אית ביה ארבעה - פשיטא דלמעלה מעשרה לא הוי כרמלית, דהא אפילו עמוד ברשות הרבים רשות היחיד הוא.

כלומר, מפשט דברי הברייתא על הרשויות נובע שעמוד מעל י' הוא רה"י, וממילא מובן שרב ששת לא בא לומר שעמוד עד י' הוא כרמלית ומעל י' הוא רה"י. אם כן אנו מחפשים מקרה של כרמלית שיש לה מחיצות י' וההוה אמינא היא שמקרה כזה קיים רק במקום למעלה מבית סאתיים שלא הוקף לדירה, שהחילו עליו חז"ל דין כרמלית, ולכן הביא רש"י את המקרה הזה. מקרה זה מתאים למה שהסברנו, שכן זהו מקום שיש לו מחיצות, ולכן הוא דומה לרה"י, אלא שיש במחיצות פגם - שהמקום אינו מוקף לדירה, ולכן זהו המקרה של כרמלית הדומה לרה"י שעליה דיבר רב ששת. הגמ' לא יכולה לדחות זאת מהברייתא - מדין רה"י או ים ובקעה, שכן אנו יודעים שרה"י היא במחיצות עשרה, אך מנסים למצוא דוגמא כזו בכרמלית. כמו כן ים ובקעה כלל לא קשורים לדיון, כיוון שהם שייכים לכרמלית הדומה לרה"י, עליה כלל לא דיבר רב ששת.

הדחיה באה ממקרה של מקום המוקף מחיצות פחות מ' שהוא כרמלית, ואם כן מובן שלא מחיצות י' הן אלו שיוצרות כרמלית, וממילא מובן שדין "תופסת עד עשרה" לא מדבר על סוג הכרמלית הזה, הדומה לרה"י. לכן מבינה הגמ' שרב ששת דיבר על כרמלית הדומה לרה"י¹²,

10. הרמב"ם (הל' שבת פ"ד ה"ד) הבין כך את הגמ', שהמילים "ותופסת עד עשרה" מדברות על מחיצת כרמלית רגילה, שגובהה הוא עד י' טפחים, והדין של אויר כרמלית שהוא עד עשרה התחדש רק בהמשך הסוגיה - "ואקילו בה רבנן וכו'". רש"י לשיטתו שכאן התחדש הדין של אויר עשרה בכרמלית מבין ש"אקילו בה רבנן" הוא סיכום של דברי רב דימי ורב ששת כפי שיתבאר בהמשך.

11. דף ז' ע"א ד"ה "דעד י' הוי כרמלית".

12. יש מקום לדון האם הגמ' עוברת לדון בכרמלית הדומה לרה"י בלבד, כמו ים ובקעה, או שהדיון בהמשך נכון גם לגבי כרמלית הדומה לרה"י, כמו עמודים וכדו'. הנפ"מ בין הצדדים תהיה לגבי עמוד פחות מ', האם גם הוא תופס עד י' באויר, או שהדין של אויר עשרה בכרמלית הוא רק במקומות הדומים לרה"י, אך לא בעמודים וכדו'. ועי' רש"י ד"ה "דעד י' הוי כרמלית", שכתב "אויר ים או בקעה או קרפף יתר על בית סאתים תופס את שמו עד עשרה" ומשמע לכאורה שרק במקרים אלו, שאינם מסוימים, מדברת הגמ', ועדיין צ"ע.

ובכרמלית כזו חייבים להסביר שמדובר באויר הרשות. הדברים מבוארים בסיכום הסוגיה, בדברי הגמ' "ואקילו בה רבנן", שכפי שהסבירם רש"י, דברי רב דימי הם "מקולי רה"י", ודברי רב ששת הם "מקולי רה"ר", כלומר, כל אחד מהאמוראים דיבר על סוג שונה של כרמלית.